

W 1
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЛУЧУК
Ольга Михайлівна

РІЗНОЧАСОВІСТЬ ПЕРЕКЛАДІВ
ОДНОГО ТВОРУ
ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

(На матеріалі українських перекладів
Шекспірової драми "Троїл і Крессіда")

Спеціальність 10.02.16 – Теорія і практика перекладу

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 1996

Дисер

Роботу
Львівського державного університету ім.І.Франка

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Роксоляна Петрівна ЗОРІВЧАК

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Марина Олексіївна НОВИКОВА

кандидат філологічних наук, доцент
Марія Теодорівна АЖНЮК

Провідна організація: Інститут літератури ім. Т.Шевченка
Національної Академії наук України

Захист відбудеться "21" червня 1996 р. о 10 год.
на засіданні спеціалізованої ради Д 01.01.09 при Київському
університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 252000 Київ,
Бульвар Тараса Шевченка, 14, гуманітарний корпус.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано "18" травня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
доктор філол. наук, професор

Л.І.Сахарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Світова перекладацька діяльність, що сягає в глибину віків, знає і незліченні творчі декларації перекладачів, і суперечки довкола них; також існує чимало спроб узагальнень перекладацького досвіду. Однак, перекладознавство як струнка система, що охоплює історію, теорію, методику та критику перекладу, виникнувши на межі, де сходяться лінгвістика, естетика, поетика, лінгвокраїнознавство, історія літератури, сформувалося в окрему комплексну загальнофілологічну дисципліну в 20-30-х рр. ХХ ст.

Хоча теоретичні досягнення в перекладознавстві чималі, усе ж актуальною залишається думка, що її ще в 1968 р. висловив Ю.Еткінд: "Мистецтво перекладу перебуває в такій стадії розвитку, коли художня практика набагато випереджає теоретичне осмислення її"¹. Отож, перекладознавство як наука, що носить інтердисциплінарний характер, має випрацювати методологію, за допомогою якої можна було б системно осмислити ключові проблеми перекладацької діяльності та її наукового опису.

Оскільки при перекладі завжди виникає складне завдання - подолати суперечності, пов'язані з орієнтацією первинного та вторинного текстів на різних реципієнтів, однією з теоретичних проблем перекладознавства є часовий чинник - дистантність між оригіналом і перекладом, а також між різними перекладами. Проблеми часової дистанції та множинності

¹ Еткінд Е. Поэтический перевод в истории русской литературы // Мастера русского стихотворного перевода. - Л., 1968. - С.6.

перекладів ще не знайшли комплексного з'ясування в теорії перекладу. Цим і зумовлено **актуальність** дослідження. Не менш актуальний – інший аспект дисертації: дослідження української Шекспіріани як складової частини історії українського художнього перекладу. В умовах бездержавності саме художній переклад був значним чинником формування національної ментальності, сприяв розвитку української літератури та мови. Перекладацьке подвижництво П.Куліша і М.Лукаша в цьому процесі відіграло надзвичайно важливу роль, але – через історичні умови – воно майже не вивчене. Тому-то поглиблене дослідження перекладацької спадщини П.Куліша і М.Лукаша – дуже актуальне.

Мета дисертації полягає в теоретичному осмисленні проблеми діахронної множинності перекладів як своєрідного гносеологічно-естетичного процесу. Розглядати часовий параметр як перекладознавчу проблему найдоцільніше на матеріалі і в контексті художніх перекладів. Перекладна множинність зумовлюється своєрідністю онтології перекладу: оригінальний художній твір має звичайно одне текстове втілення, але в іншій національній літературі він функціонує в серії перекладів, що є основним способом його існування як явища культури.

У зв'язку з цим виникає проблема вибору матеріалу для конкретного перекладознавчого аналізу. Враховуючи, з одного боку, важливість перекладів Шекспірових творів в історії українського художнього перекладу, а з іншого – недосліджувані (або малодосліджувані) аспекти української Шекспіріани, **матеріалом дослідження** обрано Шекспірову драму "Троїл і Крессіда" (1602) та два її українські діахронні переклади – Пантелеймона Куліша (1882) і Миколи Лукаша (1986). Щоб рельєфніше окреслити деякі аспекти перекладної множинності в діахронному зрізі, крім українських, використано німецькі,

юльські та російські переклади цієї Шекспірової драми.

Методологічною основою дослідження є системний підхід до оцінки мовних і літературних явищ. Використано теоретичні досягнення світової, у т.ч. української, школи перекладознавства, а також здобутки контрастивної лінгвістики – і в теоретичному аспекті, і в практичному (в українсько-англійській площині). Відповідно до специфіки вирішуваної проблеми, дослідження проводилось не тільки у перекладознавчому, а й лінгвостилістичному та історико-літературному планах.

У дисертаційному дослідженні поставлено такі **завдання**:

– проаналізувати часовий параметр у контексті теоретичних проблем перекладознавства;

– випрацювати методіку перекладознавчого аналізу різночасових перекладів;

– здійснити зіставний аналіз оригіналу та різночасових перекладів;

– вивчити лінгвальні та екстралінгвальні чинники діахронної множинності перекладів одного твору;

– показати мовне, літературне та культурне збагачення реципієнта завдяки художнім перекладам.

Наукова новизна роботи виявляється в тому, що це – перше дослідження, присвячене спеціально параметрові часу (історичній та культурній дистанції) у художньому перекладі, на основі чого вивчається функціонування художнього твору в іншому національно-культурному середовищі, аналізуються прагматичні проблеми теорії перекладу: фактори, форми, прагматика входження вершинних надбань світового письменства в певну національну літературу. У дисертації вперше в українському перекладознавстві у порівняльному плані досліджуються Кулішевий і Лукашевий аспекти української Шекспіріани.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження визначається об'єктом перекладознавчого аналізу: чинник часової дистантності, що враховується поміж оригіналом і перекладом, набуває в контексті теорії художнього перекладу статусу універсалії, що дає можливість вивчати функцію часу у відношенні "оригінал::переклад::переклад". У дисертації проведено узагальнене історико-літературне осмислення явища перекладної множинності, часової та культурної дистанції.

Практична цінність роботи полягає в тому, що її положення і висновки можна використати при опрацюванні загальної теорії та історії перекладу (зокрема рецептивного аспекту). Дисертація робить певний внесок у дослідження української Шекспіріани, що має важливе значення для написання історії українського художнього перекладу – як історії методів перекладу та історії перекладацької думки. Матеріали дисертації можна використати у спецкурсі з історії української Шекспіріани, в курсах з теорії перекладу та літературної компаративістики, а також при подальшому дослідженні перекладацької спадщини П.Куліша і М.Лукаша. Висновки текстологічного опрацювання українських різночасових перекладів Шекспірової драми "Троїл і Крессіда" можна використати при їх перевиданні.

Додаток 3 дисертації містить у собі матеріали до "Словника українських рим".

На захист виносяться такі **твердження**:

1. Термін "діахронна множинність перекладів" позначає можливість існування в національній літературі декількох перекладів одного іншомовного літературного твору, що в оригіналі має, як правило, одне текстове втілення.

2. Перекладну множинність зумовлюють: смислова невичерпність художнього твору, його естетична суть, наявність

в ньому певного інтерпретаційного діапазону, а також індивідуальність суб'єкта перекладу та рівень культури-рецептора.

3. Характер перекладу залежить від розвитку літературної мови і художнього перекладу, від індивідуальної стилістики перекладача і від мети перекладу.

4. П.Куліш і М.Лукаш належать до одного напрямку в українському перекладі, що свідчить про неперервний зв'язок культурницьких традицій українського письменства, про своєрідну перекладацьку спадковість.

5. Різні підходи при відтворенні оригіналу, попри діахронні розбіжності української літературної мови, спричинені різним ступенем текстологічного опрацювання Шекспірового тексту в XIX ст. і тепер, а також зміною принципів і методів українського художнього перекладу.

Апробація роботи. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у восьми наукових публікаціях. Формою апробації були також доповіді на щорічних наукових конференціях викладачів Львівського політехнічного інституту/державного університету "Львівська політехніка" (Львів, 1990, 1991, 1992, 1993, 1995), наукових конференціях професорсько-викладацького складу Львівського університету ім. І.Франка (Львів, 1994, 1995, 1996), засіданнях і конференціях Методологічного семінару з проблем перекладознавства та контрастивної лінгвістики ім. проф. Ю.О.Жлуктенка (Львів, 1992, 1994, 1995), Республіканській науковій конференції "Іван Франко і національне відродження" (Криворівня, вересень 1991), Міжнародній науковій конференції "Шекспір і Україна" (Львів, травень 1992), VI науковій конференції з проблем семантичних досліджень (Харків, травень 1993), Другому міжнародному конгресі українців (Львів, серпень 1993), Другій всеукраїнській

науковій конференції "Нові підходи до філології у вищій школі" (Мелітополь, вересень 1994), VI науковій сесії НТШ (Львів, березень 1995), Другій міжнародній науковій конференції "Лексикографічні та методичні концепції викладання чужоземних мов у вищому навчальному закладі" (Львів, січень 1996). Повний текст дисертації обговорено на засіданні кафедри англійської філології Львівського університету ім. І. Франка.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі Вступу, трьох основних розділів, Висновків, трьох додатків і Списку використаної літератури. Робота охоплює 233 сторінки, з них – 168 сторінок основного тексту. Список використаної літератури нараховує 307 позицій.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається мета і завдання роботи, розкривається наукова новизна, теоретичне значення і практична цінність дисертації, формулюються основні твердження, що виносяться на захист. Мотивується вибір матеріалу для конкретного аналізу різночасових перекладів одного художнього твору. Подається структура дисертаційного дослідження: щоб охопити в межах дисертації різноаспектний матеріал контрастивного аналізу Шекспірової драми "Троїл і Крессида" та її українських перекладів, а також провести зіставлення цих різночасових перекладів між собою, було використано метод декомпозиції.

У **розділі I** аналізуються тенденції розвитку перекладознавства як наукової дисципліни, окреслюються основні теоретичні проблеми цієї науки, з-поміж яких виділяється проблема часової та культурної дистантності між оригіналом і пере-

кладом, а також між різними перекладами одного і того ж оригіналу.

На початкових стадіях розвитку перекладознавства увагу було зосереджено на проблемах художнього перекладу. Проте пізніше, коли змінилися масштаби і характер перекладної діяльності, на перший план виступив т.зв. інформативний переклад. У зв'язку з цим проаналізовано лінгвістичну орієнтацію теорії перекладу. Варіативні підходи до перекладу були зумовлені не тільки зміненням характером і специфікою перекладної діяльності, але також і загальною домінантою розвитку лінгвістики у другій половині XX ст., коли мовна система почала розглядатись як "код", а текст як "повідомлення": при такому підході мовна діяльність інтерпретується більше як комунікативна система, а не як специфічний історико-культурний об'єкт, призначенням якого виступає фіксація і збереження досягнень культури. Однак, "інформаційне обслуговування" мови слід сприймати не лише як комунікацію між суб'єктами спілкування, але і як обмін певними естетичними вартостями, оскільки однією з фундаментальних властивостей мови є її "культуроохоронність" (Ю.Рожественський).

У процесі розвитку перекладознавства як науки центр уваги перемістився на лінгвістичну концепцію, на основі якої було розроблено модель загальної теорії перекладу: теоретичне осмислення перекладацької практики детермінує суть перекладу і визначає його межі. У цьому контексті дисертант, підкреслюючи специфіку художнього перекладу, що виступає незамінною ланкою міжмовних, міжлітературних і міжкультурних зв'язків, розглядає часовий фактор як перекладознавчу проблему.

Часовий чинник виступає на перший план тоді, коли йдеться про різночасові факти, коли перекладається твір, історично

віддалених від сьогоднішнього. Деякі теоретики художнього перекладу (А. Попович, П. Тороп) стверджують, що в літературі можливий і синхронний переклад; це буває тоді, коли перекладач відтворює в матеріалі іншої мови твір свого сучасника, коли історичний час оригіналу збігається з історичним часом перекладу. Проте, щоб не виникало плутанини з усним "синхронним" перекладом, який відіграє важливу роль у комунікації, літературний "синхронний" переклад пропонують називати "синхронізованим" (Б. Хохел). Якщо ж поняття часу в перекладі розуміти як підтвердження того факту, що оригінал і переклад реалізуються не в один і той же час, тобто між створенням оригіналу і перекладу існує певний проміжок часу, то всі явища при розгляді художнього перекладу носять діахронний характер.

Дистантність оригіналу і перекладу – одна з форм існування літературної комунікації. Розглядаючи часовий параметр у цій системі, виокремлюється такий аспект: час, пов'язаний з літературним твором. З одного боку – це часові координати, в яких твір створено; з іншого – часові координати, в яких твір сприймається. У сприйнятті твору теж виділяється два аспекти: перший – твір у системі тієї національної літератури, в якій він створений (твори Шекспіра в Англії), і другий – цей же твір в іншомовному середовищі, яке його засвоює (Шекспір в Україні). Сприйняття твору – це подолання часових бар'єрів – бар'єрів культурних, позамовних і позатекстових, адже мовні і текстові бар'єри в перекладі виступають апіорі.

Практика художнього перекладу свідчить про існування феномену кількох різних перекладів одного і того ж оригіналу ("паралельні переклади", "перекладна множинність"). У перекладацькій практиці зустрічаються різні прояви цього явища: переклади одного твору багатьма перекладачами; різні переклади

одного твору одним перекладачем; обмежена перекладна множинність (переклади, що задовільняють запити різних соціально-культурних груп); множинність у діахронії.

У зв'язку з часовим фактором найбільший інтерес привертає до себе діахронна множинність. У перекладознавстві існує два її пояснення. Перше базується на теорії змінності соціально-естетичної функції літературних творів у процесі їх довшого історичного буття². Згідно з цією теорією, для творів, чужомовних щодо даної літератури, історико-функціональна змінність проявляється передусім у перекладах, які старіють значно швидше, ніж оригінальні твори: переклади одного і того ж твору змінюють один одного і своїми внутрішніми особливостями відображають ту соціально-естетичну функцію, яку виконує репрезентований ними твір у даній країні і в даний час. Друге пояснення пов'язується з динамічною сутністю принципу перекладності; згідно з цим принципом, "жоден переклад [...] не може признаватись за кінцевий етап у перестворенні того чи іншого оригіналу, і виступає всього лиш сходиною на шляху його подальшого художнього пізнання"³.

З погляду функціонування іншомовного твору в національній літературі надзвичайно важливо вивчати функцію часу у відношенні "оригінал::переклад::переклад", адже це – друга сторона прояву часовості в перекладі. Багатократна реалізація (або потенційність такої реалізації) закладена саме у специфіці

² Див.: Левин Ю.Д. К вопросу о переводной множественности // Классическое наследие и современность. – Л., 1981. – С.365-372.

³ Федорцов А.В. Основные итоги развития науки о переводе и два спорных вопроса // Теория и практика перевода. – 1988. – Вып.15. – С.23.

художнього перекладу як своєрідної творчої діяльності в галузі словесного мистецтва, що зумовлює естетичну функцію перекладу. З нею частково пов'язане таке явище як множинність перекладів. Отож, часовий фактор у перекладі найдоречніше розглядати в контексті теорії художнього перекладу, бо саме тоді повною мірою враховується індивідуальність перекладача, що принципово допускає перекладну множинність. Оскільки роль культурного чинника найяскравіше виявляється в художньому перекладі, то необхідно враховувати еволюцію національно-культурної ситуації в країні перекладу, проблему культурного часу.

У **розділі II** на прикладі Шекспірової драми "Троїл і Крессида" та її українських перекладів розглядаються екстралінгвальні чинники діяхронної множинності перекладів одного твору художньої літератури. Розгляд деталізується у двох параграфах: спершу аналізується створення і сприйняття оригіналу, потім окреслюється контекст функціонування цього твору в іншій національній літературі. У цьому розділі переважає історико-літературний метод дослідження.

У **першому параграфі** аналізується проблема часу написання і жанру Шекспірової драми "Троїл і Крессида". Зазначається, що в шекспірознавчій критиці кінця XIX-початку XX ст. (Ф.Боас, Р.Бойль та ін.) домінувала думка, що Шекспір написав цю драму приблизно в 1604/1606 р. Однак тепер більшість дослідників (О.Анікст, Дж.Вілдерс, К.Палмер, З.Стшибрни та ін.) дотримуються погляду, що Шекспір написав її в 1602 р. "Троїл і Крессида" займає особливе місце у творчій спадщині Шекспіра, що пов'язане, в першу чергу, з її жанровою невизначеністю: одні дослідники зараховують її до трагедій (Л.Айрапетян), інші – до комедій (М.Морозов, С.Кржижановський), ще інші –

до трагікомедій (Г.Кльотц), або до "похмурих" комедій (Дж.Стайєн, Л.Пінський). /

Якщо на сьогодні питання про час написання Шекспірової драми "Троїл і Крессида" можна вважати розв'язаним, то труднощі щодо інтерпретації драми – ще не подолані. У дисертації стверджується, що "Троїл і Крессида" – досить складна і нетрадиційна для Шекспіра п'єса. Своїми ідеями та інтерпретацією вона ніби випадає з Шекспірівського канону. Проблеми піднімаються дуже серйозні, а трактуються вони часом досить сатирично. У цій драмі нема того легкого гумору, тієї гри, які властиві раннім комедіям Шекспіра. Однак, якщо прочитання "Троїла і Крессиди" не викликає сміху, то так само не відчувається жалю до героїв п'єси і болю з приводу прочитаного чи побаченого.

При всій різноманітності думок і характеристик, дослідники сходяться в тому, що у драмі відчутні значні сатиричні елементи. І це – визначальне, а вже як її назвати – "проблемна п'єса" (Ф.Боас) чи "проблемна п'єса із значними сатиричними елементами" (О.Анікст), "комічна сатира" (О.Кемпбел) чи "сатирична драма" (В.Кочарова) – похідне. При дослідженні цього питання дисертант звертається до історії римської сатири, акцентуючи первісне значення латинського слова "satira" або "satura" ("мішанина, суміш"). Хоча вплив римської сатири на Шекспіра носить проблематичний характер, однак тенденцію до змішування жанрів яскраво представлено саме у його драмі "Троїл і Крессида". Ця суміш, це змішування комічного і трагічного, і є причиною того, що дослідники по-різному трактують цю драму, підкреслюючи її або трагічний, або комічний характер, але завжди при цьому вони змушені

додавати якісь означення, аби обґрунтувати своє припущення. Проте, якщо виходити з того, що сатира – це жанр, у якому може переплітатися і трагічне, і комічне, то для жанрової характеристики "Троїла і Крессиди" простіше скористатися цим давно відомим терміном.

У **другому параграфі** досліджується історико-культурний контекст українських різночасових перекладів Шекспірової драми "Троїл і Крессиди". З одного боку – характеризується феномен Шекспіра у творчій спадщині П.Куліша, а з іншого – шекспірівський аспект перекладацької діяльності М.Лукаша.

У загальних рисах аналізується літературна (зокрема перекладацька) діяльність П.Куліша. Підкреслюється, що з його постаттю найкраще в'яжуться поняття культурного становлення українців у новіших часах. Для української літератури він – одна з центральних постатей. У цьому питанні відновлюється (чи більше акцентується) погляд І.Франка на П.Куліша як на першого "справді національного писателя українського"⁴. Розвиваючи цю тезу І.Франка, стверджується, що П.Куліш, котрий багатьох залучав до послідовної праці на полі рідної культури, спричинився до того, що новітня українська література стала витвором суспільним, результатом духовної праці всієї – небагаточисельної тоді ще – української інтелігенції.

У середині XIX ст., коли починав свою діяльність П.Куліш, однією з його програм стала "європеїзація" української літератури через переклади і переспіви творів чужих літератур. Крім того, П.Куліш також і своєю оригінальною творчістю "європеїзував" українське письменство жанровими формами –

⁴ Франко І. Зібр. творів: У 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 19.

історичним романом ("Чорна рада"), ідилією ("Орися"), драматичною поемою ("Байда, князь Вишневецький"), а також метричним розмаїттям поетичних творів. Кулішева діяльність характеризується як "культурництво".

Окремо в контексті "культурництва" розглядаються переклади П.Куліша з Шекспіра. Український літератор мав намір перекласти всі твори Шекспіра українською мовою і хотів це зробити на зразок А.Шлегеля в німецькій літературі. Однак, йому вдалося перекласти лише 13 драм: три з них ("Отелло", "Троїл і Крессиди", "Комедія помилок") він видав сам (1882); десять інших ("Король Лір", "Коріолан", "Приборкана гоструха", "Гамлет", "Макбет", "Антоній і Клеопатра", "Юлій Цезар", "Ромео та Джульєтта", "Міра за міру", "Багацько галасу знечевля") з'явилися друком вже після його смерті – за редакцією І.Франка (1899-1902). Кулішеві переклади не знайшли, проте, відповідного відгуку ні в час своєї появи, ні пізніше, коли готувалось до друку Повне видання Шекспіра українською мовою. Дисертант схиляється до думки, що варто розпочати справу повернення перекладів П.Куліша в коло українського Шекспіра, як високих зразків мистецького засвоєння творів світового письменства.

На жаль, в українському перекладознавстві не зверталось належної уваги на аналіз окремих Кулішевих перекладів з Шекспіра (за винятком хіба "Гамлета"). Щодо його перекладу "Троїла і Крессиди", відзначається, що він був предметом спеціального зацікавлення тільки поодиноких дослідників (О.Партицький, Я.Гординський).

У дослідженні шекспірівського аспекту перекладацької діяльності М.Лукаша акцент поставлено на матеріалах "особистісного плану". Такий підхід зумовлено тим, що існує обмаль

критичних матеріалів, присвячених М.Лукашеві. При характеристиці шекспірівського доробку М.Лукаша, обмежено лише перекладом драми "Троїл і Крессида", окреслюється постать цього унікального перекладача. Універсальність його перекладацької праці визначається тематичною та жанровою різноманітністю перекладуваних творів і кількістю мов, з яких він перекладав.

Дисертант звертається до історії сприйняття Лукашевих перекладів в українському перекладознавстві, у зв'язку з чим характеризується дискусія довкола "українізації" його перекладів (В.Коптілов, Л.Первомайський, Ю.Тарнавський та ін.). З мовного боку, "українізація" – певною мірою непорозуміння, оскільки не можна українізувати українську мову. Якщо ж під "українізацією" розуміти використання старокнижних і фольклорних ресурсів української мови, поряд з діалектизмами, вульгаризмами тощо, то це, навпаки, можна поставити тільки в заслугу М.Лукашеві, що він таким чином збагачує українську літературну мову. Що ж до культурного аспекту, то в перекладах М.Лукаша інколи відчувається вплив української культури. Однак слід враховувати, що цей майстер перекладу творив у дуже складну епоху, коли заради екстралінгвальних чинників – збереження рідної культури – часом доводилося жертвувати деякими нюансами адекватності перекладу (проте, такі випадки у М.Лукаша ніколи не були наслідком дефіциту фонових знань).

Раніше взажалося, що М.Лукаш навчився "мовної екстравагантності" у П.Куліша: згадувалося про це в контексті розгляду Кулішевого "окозачення" Шекспіра, і робилося це з яскравою пейоризацією (Л.Первомайський). Однак таке негативне зіставлення М.Лукаша і П.Куліша мало свій позитивний сенс:

по суті, П.Куліш таки був учителем М.Лукаша, і в цьому – неперервний зв'язок культурницьких традицій українського письменства, своєрідна перекладацька спадковість.

Саме вплив П.Куліша на М.Лукаша важко переоцінити. Через те існують деякі паралелі між культурництвом П.Куліша і Лукашевою ідеєю пересотворення засобами художнього перекладу української культури в її цілісних вимірах, адже метою М.Лукаша було "створити ні більш ні менш як іншу, альтернативну історію своєї національної літератури і культури"⁵. Однак, текстуально шляхи П.Куліша і М.Лукаша перехрещувалися зрідка. Найбільшим твором у цьому контексті є саме Шекспірова драма "Троїл і Крессида".

Отже, поєднання П.Куліша і М.Лукаша як перекладачів Шекспіра – закономірне явище, особливо якщо зважати на розвиток українського художнього перекладу. П.Куліш і М.Лукаш належать до одного – "онтологічного" (М.Новикова) напрямку в українському перекладі: обом перекладачам властива схильність до різноманітних мовних "експериментів", що характеризується широким використанням фольклорного і діалектного матеріалу, а також здобутків книжної мови XVII-XVIII ст. (традиції барокко) для відтворення стильових особливостей першотвору. Підкреслюється, що Кулішева теорія "староруського відродження" української мови (яка полягає в тому, що українська літературна мова у своєму розвитку синтезує здобутки старої книжної мови і ресурси мови народно-поетичної) має пряме продовження в перекладацькій практиці М.Лукаша.

Зазначається, що системно схарактеризувати Лукашеві ме-

---

⁵ Новикова М.А. Микола Лукаш: миф и антимиф // Теорія і практика перекладу. – 1991. – Вип.17. – С.103.

тоди перекладу, а також його перекладознавчі погляди, стане можливим за тієї умови, коли буде повністю опубліковано його доробок. Це сприятиме цілісному осмисленню перекладацької спадщини М.Лукаша (основи цього процесу закладено вже у працях Г.Кочура, М.Москаленка, М.Новикової, А.Перепаді, М.Стріхи та ін.).

У **розділі III** на матеріалі Шекспірової драми "Троїл і Крессіда" та її українських перекладів проведено лінгвостилістичний і власне перекладознавчий аналіз різночасових перекладів. При цьому виділяються певні аспекти формально-сміслової організації художнього тексту, що на конкретному матеріалі визначають специфічні - зумовлені часовою та культурною дистанцією - риси перекладних творів. Інтерпретуючи текст у контрастивному плані, дисертант дотримується тих критеріїв теорії художнього перекладу, що трактують адекватність перекладу як "ізофункціональність", тобто як стилістичну та експресивну відповідність (а не тільки смислову точність) перекладних засобів оригіналові.

У **першому параграфі** досліджується лексико-фразеологічний рівень оригіналу та його відтворення засобами цільової мови. При аналізі увагу сконцентровано на фразеологічних одиницях (ФО) як на цілісних утвореннях та на специфіці їхніх компонентів. Фразеологічний матеріал із Шекспірової драми "Троїл і Крессіда" систематизовано за схемою семантичної класифікації ФО, що її розробили В.Виноградов і М.Шанський. В окрему групу виділено прислів'я і приказки, афоризми та аналогічні мовні структури, які названо "фразовими пареміями" (термін запозичено зі структурної пареміології). Таким чином, уточнюється семантична класифікація ФО. Визначається термінологічний концептуальний апарат, який використовується при

аналізі відтворення ФО; наголошується, що саме в українському перекладознавстві найповніше розроблено теоретичні питання, пов'язані з перекладом ФО (див. праці Р.Зорівчак).

На основі аналізу, результати якого відображено в порівняльній таблиці "Лексико-семантичний контекст англійських фразеологізмів та їх українських інваріантів" (**Додаток 1**) і деталізовано в 12 із 65 випадків використання ФО в художньому тексті, робиться висновок, що дослідження перекладу ФО засвідчує дві тенденції у двох часово віддалених українських інтерпретаціях. П.Куліш схиляється до більшої лексичної (покомпонентної) відповідності у відтворенні Шекспірового тексту, а для М.Лукаша характерне відтворення ФО повними або частковими різнообразними фразеологічними еквівалентами, що здебільшого забезпечують високий рівень адекватного відтворення оригіналу.

Різні підходи при відтворенні ФО оригіналу не протиставляють, проте, в онтологічному сенсі двох перекладачів. Така різниця вказує, з одного боку, на ступінь текстологічного опрацювання Шекспірового тексту в часи П.Куліша і тепер, а з іншого - на теоретичні розробки конкретних перекладних проблем. Перший аспект пов'язується з тим, що багато ФО, які Шекспір використав у своєму творі, з бігом часу "занепали". Другий аспект відображає ту ситуацію, що ФО як одиниці окремого мовного рівня почали розглядатися тільки у XX ст. і, відповідно, їх переклад вимагає не стільки покомпонентного лексичного відтворення, як відтворення цілісного фразеологічного: єдиним мірилом у цьому процесі може виступати лінгвістичне чуття самого перекладача, який добирає у своїй мові відповідні засоби фразеологічного чи нефразеологічного (трансформаційного) відтворення ФО оригіналу.

у **другому параграфі** аналізуються семантико-стилістичні функції звертань у різномовних і різночасових текстах. При цьому звертається увага на специфіку оформлення драматичного мовлення, що характеризується використанням майже виключно прямої мови: в основі драми (як літературного жанру) є дія, що виражається у розмовах її дійових осіб. Скріплення монологів, діалогів і реплік у єдине ціле відбувається за допомогою звертань (у **Додатку 2** подається лексичне наповнення структурних моделей звертань у драматичному творі).

На прикладі відтворення звертань характеризується одна засаднича різниця між перекладом у XIX і XX ст. П.Куліш не відходить від словесної фактури оригіналу і відтворює навіть "зайві" з функціонального погляду української мови елементи першотвору: тут, на думку дисертанта, дається взнаки його досвід перекладача Біблії. Оскільки з часу адаптації Святого Письма в Україні склалась традиція дослівного відтворення біблійного тексту, то такий підхід П.Куліш застосував і при перекладі з Шекспіра. Проте адекватність перекладу, як довела вже перекладознавча наука XX ст., полягає не у дослівному дотриманні оригіналу, а у функціональному підході – відтворенні окремих мовних елементів першотвору ізофункціональними засобами цільової мови. Саме така тенденція повною мірою спостерігається у Лукашевому перекладі "Троїла і Крессиди".

При відтворенні звертань в українських різночасових перекладах – в одному випадку маємо, як правило, кальковані звертання, а в іншому – звертання, відтворені з огляду на природність їх звучання: при перенесенні звертань з однієї мови в іншу, сучасний перекладач, на відміну від перекладача XIX ст., більше зважав на частотність вживання звертань у

різних мовах, більше дбав про функціональну рівнозначність перекладуваних звертань.

У **третьому параграфі** розглядаються вербальні характеристики стилістичної організації художнього тексту. Увагу зосереджено на одному з аспектів внутрішньої організації тексту – на смисловій опозиції відповідних словесних знаків. У зв'язку з цим аналізується монолог Улісса про порядок (I, III, 75-137): досліджується опозиція "order-disorder" та її трансформація при перекладі.

Цей монолог (мікротекст), який своєю популярністю поступається хіба що Гамлетівському "Бути чи не бути", посідає в межах цілої драми (макротексту) особливе місце: в уста Улісса вкладено філософську мудрість про традиційний ідеал підпорядкованості космічного і земного ладу. Доказова система Улісса, яка побудована на протиставленні ладу та неладу (опозиційна пара "order-disorder"), розпадається на дві нерівні частини. Спочатку говориться про космічний порядок, який схарактеризовано словами, що можуть виступати і як терміни (*degree, priority, place, insisture, course, proportion, season, form, office, custom*). Увесь "лад" – це "добро". А "зло" – це "нелад", який має в Шекспіра ряд характерних означень (*raging of the sea, shaking of earth, commotion in the winds, frights, changes, horrors*). Отож, монолог Улісса розвивається на семантичному протиставленні "ладу-неладу", що знаходить відповідне лексичне оформлення. Послідовне розгортання опозиції відповідає правилам традиційної риторики: опозиція "лад-нелад" формує риторичний стиль монологу.

В обох українських перекладах драми в монолозі Улісса збережено опозицію "order-disorder". Але перекладачі спершу

називають слово "лад" і тільки після цього перераховують його ознаки. У П.Куліша майже словесна відповідність Шекспіру: *ступені, первенство, місце, стоянне, курс, пропорції, години, форма, предназначенне, звичай*; у М.Лукаша – дещо скорочений реєстр: *ступінь, форма, послідовність, поведінка, звичай*. В українських перекладах опозицію відтворено на поняттєвому рівні, внаслідок чого збережено основну стилістичну рису монологу Улісса про порядок – його "риторичність", його побудову за принципом поступового розгортання думки шляхом протиставлень і порівнянь.

На рівні відтворення стилістичної організації мікротексту, в українських перекладах не виявлено суттєвих відмінностей, що були б зумовлені часовою дистанцією. Це має пояснення в тому, що перед нами – два переклади, здійснені майстрами своєї справи; тобто, тут проявляється повною мірою індивідуальність суб'єкта перекладу, яка уможливила існування перекладної множинності як такої. Однак, відтворення стильової доміанти тексту може зазнавати різних модифікацій у часово віддалених перекладах: для висвітлення саме такого явища проаналізовано російські переклади монологу Улісса, які часово приблизно відповідають українським, – переклад А.Соколовського (1895) і переклад Т.Гнедич (1959).

У **четвертому параграфі** досліджено відтворення версифікаційних параметрів оригіналу в різночасових перекладах. Висвітлено три особливості поетичного перекладу – еквілінеарність, еквіметричність та еквіфонічність.

Щодо дотримання еквілінеарності в обох українських перекладах Шекспірової драми "Троїл і Крессіда", то в межах окремих дій і сцен (за винятком коротких) перекладачі не дотримувались абсолютної еквілінеарності, проте ані один

перекладач не перейшов теоретично допустимого збільшення тексту. Однак при відтворенні структури оригіналу два переклади виявляють різні тенденції. Якщо П.Куліш іде в річищі збільшення українського перекладного тексту супроти оригінального англійського, то в перекладі М.Лукаша відзначається навіть мінімальне скорочення українського тексту у порівнянні з англійським. Ці тенденції фіксує виведена дисертантом т.зв. "похибка еквілінеарності". Якщо для П.Куліша вона становить 8%, то це значить, що в середньому кожні 100 віршованих рядків Шекспіра відтворюються 108 рядками Куліша. Лукашева похибка еквілінеарності – 0,3% – вказує на те, що приблизно кожні 300 рядків Шекспірового віршованого тексту відтворено в Лукаша 299 рядками.

Підтверджуючи той факт, що обидва українські перекладачі Шекспірової драми "Троїл і Крессіда" відтворили метричну структуру (п'ятистопний ямб) оригіналу, звертається увага на особливості національних форм ямбічного вірша: проаналізовано специфіку англійського п'ятистопного ямба Шекспіра та відповідні метричні розміри у перекладах П.Куліша і М.Лукаша. У Шекспіра ямб характеризується досить великою кількістю перенесень наголосів і переобтяженням позаметричними наголосами. Іншу картину спостережено в українському п'ятистопному ямбі: вона засвідчує спільну тенденцію для обох перекладів, яка проявляється в черговості метричних наголосів з їх відсутністю на очікуваному місці

Специфічним аспектом поетичної моделі тексту є його фонічна організація. Під терміном "еквіфонічність" (перекладу й оригіналу) розуміються не збіги на фонетичному рівні, не відтворення звуків однієї мови звуками іншої, а співвідношення рим оригіналу та перекладу. У Шекспіровій драмі "Троїл і

Крессиди" рима виступає спорадично. Українські переклади засвідчують різні етапи її відтворення: у П.Куліша – вона ще більш спорадична, як у Шекспіра; у М.Лукаша – відтворена 100% (конкретні випадки збереження/незбереження спорадичної рими Шекспіра в українських перекладах фіксує **Додаток 3**).

Таким чином, в обох українських перекладах збережено метричну структуру оригіналу, дотримано (з відхиленнями в допустимих межах) еквілінеарність перекладу й оригіналу. Евфонічну організацію першотвору (фонетичні віршові клаузули) частково відтворено в перекладі П.Куліша і повністю – в перекладі М.Лукаша. Розбіжності у відтворенні версифікаційних параметрів оригіналу зумовлені, в першу чергу, піонерською роботою П.Куліша у цій ділянці.

У **Висновках** підсумовуються результати дослідження. Явище різночасовості перекладів найдоцільніше досліджувати з погляду теорії художнього перекладу, оскільки саме при такому підході повною мірою враховується специфіка мовної та культурної діяльності перекладача (суб'єкта перекладу), що принципово допускає перекладну множинність. При розгляді художнього перекладу всі явища носять, як правило, діахронний характер, адже між створенням оригіналу та перекладу, а також між різними перекладами існує певна – часто доволі значна – часова дистанція (історична і культурна). Обґрунтовано основні екстралінгвальні чинники діахронної множинності перекладів одного твору: перекладна множинність зумовлена естетичною функцією твору художньої літератури; залежить від розвитку художнього перекладу, а також від культури рецептора, що змінюється і розвивається; пов'язана з епохою та індивідуальністю перекладача. Дистантність оригіналу і перекладу, а також різних перекладів є однією з форм існування

літературної комунікації. Явище різночасовості перекладів визначається також і лінгвальними чинниками, що пов'язані, в першу чергу, з історичною еволюцією української літературної мови в XIX та XX ст. Для повнішого висвітлення цього явища проведено лінгвостилістичний аналіз різночасових перекладів. Окреслено дві тенденції у двох часово віддалених українських інтерпретаціях Шекспірової драми "Троїл і Крессиди": якщо П.Куліш схиляється до більшої лексичної відповідності у відтворенні Шекспірового тексту, то для М.Лукаша характерне відтворення мовних елементів першотвору функціональними еквівалентами, тобто для епохи М.Лукаша характерна динамічна еквівалентність з широким використанням ресурсів цільової мови. На основі застосування декомпозиційного методу дослідження випрацьовано методика аналізу різночасових перекладів.

У дисертації стверджується, що діахронна множинність перекладів – явище, властиве перекладній літературі як складовій частині культури-рецептора. Всебічне вивчення цього феномена сприятиме точнішому визначенню ролі та масштабів міжнародного існування літературних пам'яток, повнішому осмисленню історії художнього перекладу.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Європейський центр культурництва П.Куліша // Другий міжнародний конгрес україністів: Доповіді і повідомлення. – Львів, 1993. – Літературознавство. – С.109-114.

2. Шекспір у контексті перекладацької діяльності П.Куліша і М.Лукаша // Іноземна філологія. – Львів, 1994. – Вип.107. – С.111-119.

3. Часовий фактор як проблема перекладознавства // Вісник державного університету "Львівська політехніка". - Львів, 1995. - № 295. - С.92-97.

4. Шекспір у листах П.Куліша // Записки НТШ. - Львів, 1996. - Т.СХХІХ. - С.371-376.

5. Куліш і Франко - інтерпретатори Шекспіра // Іван Франко і національне відродження: Тези доп. респ. наук. конф., Криворівня, 23-24 верес. 1991 р. - Львів, 1991. - С.61-63.

6. Семантичні паралелізи і трансформація їх стилістичних функцій при перекладі // Стилистика русского языка: Теоретический и сопоставительный аспекты: Мат. VI науч. конф. по проблемам семантических исследований. - К.; Х., 1993. - Ч.II. - С.45-46.

7. Критичні оцінки перекладацького доробку М. Лукаша // Нові підходи до філології у вищій школі: Мат. Всеукр. міжвідом. наук. конф. (Мелітополь, 12-17 верес. 1994 р.). - К., 1994. - С.33-34.

8. Фразові паремії як об'єкт перекладознавчого дослідження // Лексикографічні та методичні концепції викладання чужоземних мов у вищому навчальному закладі: Мат. 2-ої Міжнар. наук. конф. (Львів, 24-27 січ. 1996 р.). - Львів, 1996. - С.114.

Luchuk O.M. Diachronicity as a problem of translation studies.

The dissertation submitted for the Candidate of Philology degree. The speciality: 10.02.16 - Translation studies. Taras Shevchenko Kyiv University, Kyiv, 1996.

The submitted dissertation researches the problem which is concerned with the functioning of the diachronic translations in the target literature. The research is done on the basis of Shakespeare's play "Troilus and Cressida" (1602) which is analysed from the point of view of translation studies covering linguistic and stylistic aspects. Two Ukrainian distant translations by P.Kulich (1882) and M.Lukash (1986) are introduced into the context of the history of Ukrainian artistic translation. The research proves that the diachronic translations are the constituents of the national literature and culture. The main linguistic as well as extralinguistic features of the distant (diachronic) translations have been determined and the methods of their analysis have been worked out.

Лучук О.М. Разновременность переводов одного произведения как проблема переводоведения.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.16 - Теория и практика перевода, Киевский университет им. Т.Шевченко, Киев, 1996.

Защищается текст диссертации, содержащий теоретическое исследование временного фактора в контексте художественного перевода, а также результаты контрастивного анализа Шекспировской драмы "Троил и Крессида" (1602) и двух ее украинских интерпретаций - П.Кулиша (1882) и М.Лукаша (1986). Установлено, что явление разновременной множественности переводов характерно для переводной литературы как составной части культуры-рецептора. Определены основные лингвальные и экстралингвальные параметры диахронной переводной множественности, разработана методика анализа разновременных переводов.

Ключові слова: діахронія, теорія художнього перекладу, перекладна множинність, українська Шекспіріана.